

THE ROLE OF CLASSES IN THE SOCIAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN IN MODERN TIMES

Tarana Sadigova

Azerbaijan State Pedagogical University,

PhD in pedagogy, associate professor,

E-mail: t.sadiqova2013@ya.ru

<https://orcid.org/0000-0001-7893-9710>

Abstract. The article talks about the role of exercises in the social development of preschool children in modern times. It is noted that various situation factors affecting the child either activate or passivate him, requiring him to demonstrate different behavioral patterns. In the process of training, children get used to the habits of learning activities and develop the ability to concentrate and make voluntary efforts. At the same time, it is recommended to take into account the interests of preschool children in the training process. Curiosity prompts the child to understand the surrounding world, to act, to be creative. Interest, which is one of the main conditions in the personal development of a person and the acquisition of new knowledge, is selective. When knowledge is interesting, it becomes more solid and is consciously absorbed. It is noted that, in accordance with the purpose of the exercise, the use of didactic games not only increases its efficiency, but also has an important effect on the socialization of children.

Keywords: preschool child, social development, training, conditions, learning activities, educator, rules of conduct.

To cite this article: Sadigova T. (2022). The role of classes in social development of preschool children in modern times. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 241, Issue IV, pp. 53-63.

Article history: received – 09.09.2022; accepted – 17.10.2022.

MÜASİR DÖVRDƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN SOSIAL İNKİŞAFINDA MƏŞĞƏLƏLƏRİN ROLU

Təranə Sadıqova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: t.sadiqova2013@ya.ru
<https://orcid.org/0000-0001-7893-9710>

Annotasiya. Məqalədə müasir dövrdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafında məşğələlərin rolu haqqında danışılır. Qeyd olunur ki, uşağa təsir göstərən müxtəlif şərait amilləri onu ya fəallaşdırır, ya da passivləşdirir, bununla da o, müxtəlif davranış nümunələri nümayiş etdirir. Məşğələ prosesində uşaqlar təlim fəaliyyəti verdişlərinə yiyələnirlər və onlarda diqqəti mərkəzləşdirmək, iradi səy göstərmək bacarıqları inkişaf edir. Eyni zamanda, məşğələ prosesində məktəbəqədər yaşlı uşaqların maraqlarının nəzərə alınması tövsiyə olunur. Maraq uşağı ətraf aləmi dərk etməyə, fəaliyyətə, yaradıcılığa sövq edir. İnsanın şəxsi inkişafında, yeni biliklərin əldə edilməsində əsas şərtlərdən biri olan maraq seçici xarakter daşıyır. Biliklər maraqlı olduqda daha möhkəm olur və şüurlu mənimsənilir. Qeyd olunur ki, məşğələnin məqsədinə uyğun olaraq, didaktik oyunlardan istifadə onun səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, uşaqların sosiallaşmasına da mühüm təsir göstərir.

Açar sözlər: məktəbəqədər yaşlı uşaq, sosial inkişaf, məşğələ, şərait amilləri, təlim fəaliyyəti, tərbiyəçi, davranış qaydaları.

Məqaləyə istinad: Sadıqova T. (2022). Müasir dövrdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafında məşğələlərin rolu. *«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil»*, №4 (241), səh. 53-63.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 09.09.2022; qəbul edilib – 17.10.2022.

Giriş / Introduction

Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onun modernləşdirilməsi ilə bağlı bir sıra işlərin görüldüyü bir vaxtda uşaqların sosial inkişafı problemi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son illər respublikamızda məktəbəqədər təhsillə bağlı hazırlanmış sənədlərdə uşaqların sosial inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. “Məktəbə hazırlığın təşkili qaydaları” (08.01.2010), “Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və proqramı” (08.08.2019), “Məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu)”nda (11.04.2022) dörd inkişaf sahəsi (fiziki inkişaf, sağlamlıq və təhlükəsizlik; idrakın inkişafı; estetik və yaradıcı inkişaf; sosial-emosional inkişaf) üzrə yeni məzmun xətləri həyata keçirilir.

Müxtəlif yaş qruplarında olan insanların sosiallaşması fərqli situasiyalarda, müxtəlif reallıqların təsiri ilə baş verir. İnsana təsir göstərən müxtəlif şərait amilləri onu fəallaşdırır və ya passivləşdirir, ondan müxtəlif davranış nümunələri nümayiş etdirməyi tələb edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosiallaşmasında məşğələlər mühüm rol oynayır. “Məşğələ prosesində uşaqlar təlim vərdişlərinə yiyələnirlər, onlarda diqqəti mərkəzləşdirmək, iradi səy göstərmək qabiliyyətləri inkişaf edir. Uşaqların fəaliyyətinin məktəbəqədər təhsilin dövlət standartlarına uyğun təşkili onların formalaşmalarına daha çox təsir göstərir. Məşğələlər həm də məktəbəqədər müəssisə ilə məktəbin təlim-tərbiyə işindəki əlaqə və ardıcılığı möhkəmləndirməyə, inkişaf etdirməyə təkan verir. Buna görə də məşğələnin məzmununu və keçirilmə metodikasını elə düşünməlidir ki, uşaqlar artıq məktəbəqədər yaş dövründən başlayaraq təlimi sevsinlər və onda böyük həvəslə iştirak etsinlər” [Sadıqova T., 2010]. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, uşaqların sosiallaşmasında məşğələlərin rolu mövzusu kifayət qədər araşdırılmamışdır.

Əsas hissə / Main part

Şəxsiyyətin sosiallaşması ikitərəfli prosesdir. Bu prosesdə birinci tərəf sosial mühitdir. Onun formalaşması cəmiyyət, onun təbəqələrinin və sosial qrupların yaratdığı sosial tərbiyəyə əsaslanır. Sosial tərbiyə bəşəriyyətin min illər boyu yaratdığı qiymətli dəyərlərdir və hər bir fərd sosial mühitə daxil olarkən sosial tərbiyəyə yiyələnərək sosiallaşır. Bu prosesdə insan həm passiv müşahidəçi kimi sosial tərbiyəni mənimsəyir, həm də öz həyatının fəal qurucusu kimi sosial tərbiyəni zənginləşdirir və ikinci tərəf kimi çıxış edir.

Sosial davranışın formalaşdırılmasında təqlid etmə mühüm mexanizmdir.

Kiçik yaşlı uşaqlar böyüklərin sözlərinə və hərəkətlərinə qarşı çox diqqətli olur, onları təqlid etməyə çalışırlar. Buna görə də tərbiyəçi-müəllim daim düzgün davranış, nəzakətli nitq, xeyirxah hiss və münasibətlər nümayiş etdirməlidir.

Şəxsiyyətyönümlü təhsil sistemində pedaqoji prosesin mərkəzində dayanan tərbiyəçi-müəllimin və uşaqların funksiyaları dəyişir. Onların fəaliyyəti əvvəlcədən müəyyən olunmuş nəticələrə əsasən qurulur. Tərbiyəçi-müəllim təlim prosesində yeni texnologiyaların içərisindən ən münasibini seçir. Bu texnologiyaların müəyyən olunmasında tərbiyəçi-müəllim və uşaqlar təlimin aparıcı subyektləri kimi çıxış edirlər. Münasibətlər “subyekt-subyekt” formuluna uyğun qurulur. Bu zaman uşaqlar öz təfəkkürünün, düşüncələrinin, tərbiyəçi-müəllimlər isə uşağın inkişafı üçün şəraitin təşkilatçısı olurlar. Tərbiyəçi-müəllimin rəhbərlik funksiyası dəyişir, informasiya vermək sahəsində fəaliyyətləri məhdudlaşır. O, daha çox qrup şəraitində təlim fəaliyyətini əlaqələndirən, istiqamətləndirən məsləhətçi kimi uşaqların müstəqil idrak fəaliyyətini, yaradıcılığını təşkil edən subyektə çevrilir, uşaqlar isə müstəqil axtarışlar aparmağa, yaradıcı fəaliyyət göstərməyə sövq edirlər.

“Məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu)”nda dörd inkişaf sahəsi (fiziki inkişaf, sağlamlıq və təhlükəsizlik; idrakın inkişafı; estetik və yaradıcı inkişaf; sosial-emosional inkişaf) üzrə yeni məzmun həyata keçirilir. Həmin sənəddə qeyd olunur ki, “məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda sosial və emosional keyfiyyətlər vəhdətdə inkişaf edir. Uşaq öz emosional əhvalını məhz yaşadığı sosial mühitin normaları əsasında, buna uyğun olaraq tənzimləyir” [“Məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu)”, 2022]. Sosial-emosional inkişaf nəticəsində uşaqlarda insanlara qarşı müsbət münasibət, xeyirxahlıq, qayğıkeşlik, qarşılıqlı yardım, başqasının dərdinə şərik olmaq və s. kimi mənəvi keyfiyyətlər yaranır. Uşaqlar oyun, əmək və əməli fəaliyyətə, kollektivdə davranış qaydalarına dair ilkin bacarıqlara yiyələnirlər. Kommunikasiyaların köməyi ilə birgə fəaliyyətin müxtəlif növlərində şəxsiyyətlərarası əlaqələr, qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı anlaşma təmin olunur. Kommunikasiya uşağın sosial şəxsiyyət kimi formalaşmasında əsas vasitəyə çevrilir.

Professor Y.Ş.Kərimov, haqlı olaraq, uşağın məktəb təliminə hazırlanması prosesində sosial hazırlığı mühüm şərt hesab edirdi. “Uşağın sosial hazırlığı dedikdə, ilk növbədə onun məktəbə getmək, oxumaq arzusunun olub-olmaması nəzərdə tutulur... Uşaq məktəbə gedəndə yeni sosial mövqe qazanır... Uşağı buna hazırlamaq lazımdır” [Kərimov Y., 2002].

Uşaqların sosial və emosional inkişafı onların böyüdüüyü və öyrəndiyi kontekstlərlə, mədəniyyət və münasibətlərlə bağlı olduğu üçün valideynlər, tərbiyəçi-müəllimlər uşaqların sosial və emosional inkişafının formalaşmasında əsas rol oynayırlar.

“Aşağıdakı strategiyalar hər bir uşağın öz fərdi ehtiyaclarını ödəyən təcrübələr əldə etməsinə kömək edir:

- uşaqlara qarşı həssas, məsuliyyətli və qayğıkeş olmaq;
- onlara öz emosiyalarını başa düşmək və idarə etməkdə yardım etmək;
- müxtəlifliyi bildirən, mədəniyyət baxımından münasib fəaliyyətlər, təcrübə və materiallar toplusundan istifadə etmək;
- ailə mədəniyyətinin qəbul edilməsinə və yüksək qiymətləndirilməsinə dəstək vermək;
- insanlara hörmət edən və mənfi rəylərdən azad mühit yaratmaq;
- qarşılıqlı münasibətlər qurmaq üçün davamlı şərait təşkil etmək;
- uşaqların nəyi bildiyinə və nəyi yaxşı bacardığına əsaslanmaq;
- münaqişələrin və problemlərin həlli bacarıqlarının modelini yaratmaq və uşaqlara öyrətmək” [Sadıqova T., 2020].

Hər uşaq öz sosial və fərdi dünyasında müxtəlif yollarla ümumi biliklər əldə edir. Mahiyyət etibarı ilə, hər bir uşaq öz ünsiyyət, dil və savad, zəruri həyati bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində dəstəyə ehtiyac duyur. “İdrakın inkişafına yardım etmək üçün aşağıdakı strategiyaların nəzərə alınması tövsiyə olunur:

- uşaqların gündəlik həyati bacarıqlara yiyələnmələri üçün şəraitin təşkil edilməsi;
- öyrətmə və öyrənmə strategiyalarının (məsələn, musiqili oyunlar, musiqini və hərəkətləri idraki inkişafı əlaqələndirmək) birləşdirilməsi;
- mürəkkəb tapşırıqların daha kiçik hissələrə bölünməsi ilə və ya tədbirlərin sayının azaldılması ilə sadələşdirilməsi;
- gün ərzində uşaqların müxtəlif fəaliyyətlərə və rejimlərə cəlb edilməsi;
- öyrənmə üçün praktik və sensor (məsələn: öyrənmə, görmə, dadına baxma, iyləmə, manipulyasiya etmə və s.) təcrübənin təmin edilməsi;
- təlimin uşaqların müxtəlif qabiliyyətləri və öyrənmə yolları ilə uzlaşdırılması” [Məmmədova A., 1993].

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların maraqlarının nəzərə alınması mühüm şərtidir. Maraq uşağı ətraf aləmi dərk etməyə, hər hansı bir fəaliyyətə, yaradıcılığa sövq edir. İnsanın şəxsi inkişafında, yeni biliklərin əldə edilməsində əsas şərtlərdən biri olan maraq seçici xarakter daşıyır. Biliklər maraqlı olduqda daha möhkəm olur və şüurlu şəkildə mənimsənilir. Məktəbəqədər yaşlı, xüsusilə də böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların maraqlarının xarakterik xüsusiyyətlərindən danışarkən məzmun, dolğunluq, genişlik, sabitlik, təsir qüvvəsi kimi keyfiyyətləri qeyd etmək lazımdır. Marağın yönəldiyi obyekt onun məzmununu təşkil edir. Maraqlar müxtəlif ola bilər: bir uşaq idmanla, digəri kompüterlə maraqlanır, bir başqasını isə rəsm çəkmək daha çox cəlb edir. Bu baxımdan təlim prosesində uşaqların maraqlarının nəzərə alınması vacibdir.

Təlim mühiti uşaqların tərəkür, sosial, emosional, fiziki və yaradıcı inkişafına böyük təsir göstərir. Tərbiyəçi-müəllimlər fiziki və psixoloji baxımdan təhlükəsiz və həvəsləndirici mühit yaradaraq, uşaqların fərdi, müstəqil və qrup tədqiqatları, oyun, müxtəlif vasitələrlə digər uşaqlarla və böyüklərlə qarşılıqlı əlaqə vasitəsi ilə inkişafını dəstəkləyirlər.

Uşaqyönümlü mühitin yaradılması işində 2 əsas prinsip nəzərə alınmalıdır:

– uşaqların ətraf mühitdə olan əşyalar və onları əhatə edən insanlarla qarşılıqlı əlaqə yaradaraq öyrənməsi və biliklər qazanması prinsipi;

– uşaqların inkişafını və öyrənməsini təmin etmək üçün onların maraqlarının, ehtiyaclarının və güclü tərəflərinin nəzərə alınması prinsipi.

Qrup otağında “tədqiqat guşəsi” təşkil edilir ki, uşaqlar müxtəlif rollarda – tədqiqatçı, aktyor, rəssam, tamaşaçı, inşaatçı, həkim, aşpaz, müəllim, ata, ana və s. rollarda özlərini sınaırlar. Elementar tədqiqatların aparılması, yeniliklərin kəşf edilməsi və fikir mübadiləsinə şərait yaradan mühitin qurulmasının məsuliyyəti tərbiyəçi-müəllimlərin üzərinə düşür. Belə mühitdə tərbiyəçi-müəllimin rolu uşaqların özünüifadəsini dəstəkləməkdən, arzu olunan davranış və şəxsi keyfiyyətlərin, *niyə?*, *nə üçün?* suallarının verilməsi, ətrafdakılara qarşı hörmət və qayğının göstərilməsi, məsuliyyət hissənin təmin olunmasından ibarətdir.

Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda artıq seçmə qabiliyyəti yarandığı üçün onlardan biri musiqiyə, biri rəsmə, bir başqası quraşdırmaya böyük maraq göstərir. Onlar üçün istənilən fəaliyyət növü maraqlıdır. Uşaqlarda maraq məzmun baxımından fərqlənmir və onlar tez-tez öz istəklərini dəyişirlər. Bir müddət keçdikdən sonra gördükləri iş onları təngə gətirir və başqa işlərlə maraqlanmağa başlayırlar. Bu, uşaqların psixi inkişafı ilə bağlıdır və onlar müəyyən məqsədləri olmadığına və fikir dağınıqlığına görə mühakimə edilməməlidirlər. Bunu aradan qaldırmaq üçün onların dərk etmə marağını inkişaf etdirmək, ailədə və məktəbəqədər müəssisələrdə müvafiq şərait yaratmaq lazımdır.

Təlim prosesində uşağın maraqlarının təmin edilməsi baxımından didaktik oyunlardan istifadə edilməsi faydalıdır. Eyni zamanda, uşağın düşdüyü situasiya, müxtəlif tapşırıqların yerinə yetirilməsi maraqların möhkəmlənməsinə şərait yaradır. Bu keyfiyyət uşağın iradəsindən, çətinliklərə üstün gəlmək bacarığı və arzusundan asılıdır. Möhkəmlik, sabitlik dərk etmə marağının ən vacib əlamətidir. Yalnız emosional komponent yox, həm də müəyyən bir sahədə iradəni, maneəni, dəfətməni, məşğuliyyəti davam etdirmək arzusunu əks etdirən dərk etmə komponenti (əldə edilən biliklərin məzmununa müsbət münasibət) olduqda, məhz sabitlik marağın daha yüksək səviyyəsinə keçidi müəyyənləşdirir. Bu komponentlərin məcmusu maraqların təsir qüvvəsini, yəni insanın öz inkişafına təsirini müəyyən edir.

Təlim prosesində didaktik materiallardan istifadə ona daha maraqlı, asan və

öyrədici xarakter verir. Bu zaman qarşıya qoyulmuş bu və ya digər təlim-tərbiyə vəzifələri uşaqları maraqlandıran müvafiq fəaliyyət formasında yerinə yetirilir. Didaktik materiallardan istifadə olunması məşğələdə uşaqların fəallığını və təlim materialını qavramağa marağını artırır, onların inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

K.D.Uşinski göstərmişdir ki, “şəklin rolu uşaqları bu və ya digər bir əşya, yaxud hadisə ilə tanış etməklə bitmir: uşaqların müşahidəçilik qabiliyyətinin inkişafında, onlarda bu müşahidələrdən əsaslandırılmış nəticələr çıxarmaq bacarığının yaradılmasında şəkillərin, o cümlədən, didaktik materialların əhəmiyyəti az deyil” [Uşinski K.D., 1953]. Didaktik materiallar uşaqların hissələrinə daha çox təsir göstərdiyindən məktəbəqədər təlimdə ən fəal vasitələrdən biri hesab olunur.

Təlimin şəxsiyyətyönümlü xarakteri kiçikyaşlı uşaqların təlimi prosesində özünü büruzə verir. Tərbiyəçi-müəllimin əsas rolu çox həssaslıqla, hiss olunmadan uşağa öz daxili keyfiyyətlərindən istifadə edərək, onları inkişaf etdirməklə, müstəqil olaraq ətraf aləmi dərk etməyə kömək göstərməkdir. Beləliklə, tərbiyəçi-müəllimlər uşaqların öyrənmə meyillərini gücləndirir, onları sual verməyə həvəsləndirir və suallara diqqətlə cavab verirlər. Maraq göstəricisinin səviyyəsini uşağın sualları təşkil edir. Uşaq nə qədər çox sual verirsə, öz suallarına cavabda bir o qədər çox iştirak edir, onun dərk etmə marağı daha dolğun və məzmunlu olur.

Tərbiyəçi-müəllimlər uşaqların tədqiqatçılıq fəaliyyəti və eksperiment üçün xüsusi fəaliyyət mərkəzləri yaradırlar. Tərbiyəçi-müəllimlə uşaq arasında şəxsiyyətyönümlü qarşılıqlı əlaqənin əsas prinsiplərindən biri *fərdi yanaşmadır*. Bu prinsipin reallaşdırılması üçün müxtəlif vasitələr var. Bu, hər şeydən əvvəl, hər bir uşaq üçün ona verilən tapşırıqları, fəaliyyət növlərini, materialları seçmək imkanının yaradılmasıdır. Bu, həm də nəzərdə tutulan uşaqların davranışlarının müşahidə olunması, qeydə alınma sistemidir. “Bu sistemin tətbiqində əsas məqsəd məktəbəqədər müəssisədə hər bir uşağın inkişafı üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması, uşağın fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq ona lazımı köməyin göstərilməsidir. Tərbiyəçi-müəllim ümumi didaktik tələblərə riayət edərək, bütövlükdə bütün uşaq qruplarının işinə kömək göstərməli, məşğələ zamanı uşaqlara fərdi yanaşmanın lazım olduğunu unutmamalıdır” [Mursaqulova R., Rüstəmov N., 2012].

Öyrənmənin ən etibarlı metodu uşağın davranışı və fəaliyyəti üzərində *müşahidədir*. Uşaq öz hissələrini necə təzahür etdirir, nə vaxt və nəyə sevinir, nə zaman və hansı səbəbdən kədərlənir, hansı işə həvəslə qoşulur, hansını məcburən yerinə yetirir – bütün bunlar müşahidə nəticəsində aşkar olunur. Müşahidə sinir sisteminin tipini müəyyənləşdirməyə və tərbiyə işinin bu tipə uyğun şəkildə təşkil

olunmasına kömək edir.

Uşağı müxtəlif fəaliyyət növlərini yerinə yetirərkən müşahidə etmək lazımdır. İş prosesində onun qabiliyyətləri, maraqları aşkar olunur. Kollektiv iş valideynlərə uşaqlarının nəyə qadir olduqlarını görməkdə kömək edir. Uşağın əmək tapşırıqlarını yerinə yetirməyə hazır olub-olmadığı üzərində müşahidə aparmaq lazımdır. Uşağı öyrənmək üçün valideynlərin onlarla birlikdə istirahətinin təşkili də mühüm amildir.

Uşağın fərdi xarakter xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq üçün tərbiyəçi-müəllim müşahidə gündəliyi tərtib etməli və burada onun davranışı haqqında konkret faktlar öz əksini tapmalıdır. Tərbiyəçi-müəllim məşğələlərdə və digər fəaliyyət sahələrində uşağın işini fəal surətdə müşahidə etməli və bu barədə müşahidə gündəliyində qeydlər aparmalıdır. Bu qeydlərə əsaslanaraq, uşağın bu və ya digər xüsusiyyətləri təhlil olunur və ona fərdi yanaşmanın yolları müəyyənləşdirilir. Müşahidə gündəliyində uşağın hansı bilik və bacarıqlara malik olduğu, hansı sahədə geri qaldığı, onun qavrayışı, diqqəti, yaddaşı, nitqi, lügət ehtiyatı haqqında qeydlər öz əksini tapmalıdır.

Müşahidələrin nəticəsi uşaqların fəaliyyət və davranışlarının subyektiv şərhləri və onların əldə etdiyi nailiyyətlərin qiymətləndirilməsi deyil. Uşaqların təlim-tərbiyəsinin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsinə imkan verən məlumatlar olmalıdır. Tərbiyəçi-müəllim gələcəkdə bu məqsədlərə əsaslanaraq, uşaqda müəyyən materialı qavramaq üçün maraq oyatmaq, eyni zamanda, onun inkişafı üçün yeni imkanlar yaratmaq məqsədi ilə inkişafetdirici mühiti dəyişə bilər.

Tərbiyəçi-müəllim təlim prosesində uşaqların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, intizamlılığın əsaslarını formalaşdırır, uşaqlara kollektivdə davranış qaydalarını, yaşdılarına mehriban və hörmətlə yanaşmağı, həmçinin kiçik qrupda məşğələlərin məzmununu tədricən mürəkkəbləşdirərək, uşaqlara bir neçə davranış qaydalarını (yaşdıları ilə ünsiyyət, bir-biri ilə hörmətlə davranmaq, mədəni-gigiyenik vərdişlər və s.) öyrədir. Davranış qaydaları uşaqlara birbaşa təqdim olunmur. Bütün məşğələlər elə qurulur ki, həmin ilkin mədəni davranış motivlərini uşaqlar tədricən mənimsəyirlər. Tərbiyəçi-müəllim düzgün davranışa oyun priyomundan istifadə edərək nail olur. O, oyun prosesində uşaqların fəaliyyətinin məzmununu dəyişərək, onların diqqətini yeni məzmunla cəlb edir. Bu üsulla tərbiyəçi-müəllim qarşısına qoyduğu məqsədə nail olur. Kiçik qrupda müxtəlif metodlardan istifadə etməklə uşaqlarda məşğələlərə maraq formalaşdırmağa, fəallıq oyatmağa, bir-biri ilə mehriban ünsiyyət qurmağa şərait yaradır, onları ümumi fəaliyyətdə birləşdirir.

Orta qrupda tərbiyəçi-müəllimin qarşısında başqa vəzifələr durur: uşaqlarda bir-birini axıra qədər dinləmək, ümumi söhbətdə iştirak etmək bacarıqları formalaşdırmaq və s. Uşaqlar qaydaları tez mənimsəyirlər, yoldaşı axıra qədər,

diqqətlə dinləmək çətin olsa da, bunu etməyə alışırlar. Belə situasiyalarda ümumi söhbətdə iştirak etmək bacarığını inkişaf etdirmək, yaşıdları ilə mehriban davranmaq, yoldaşını incitməmək, böyüklərə hörmətlə cavab vermək kimi kompleks vəzifələri də həll etmək lazımdır. Tərbiyəçi-müəllim intizamlı, düzgün cavablar verən, yoldaşını diqqətlə dinləyərək, cavaba əlavələr edən uşaqları qiymətləndirir.

Tərbiyəçi-müəllim məktəbəqədər yaşlı uşaqların kollektivdə davranışının formalaşdırılması vəzifəsini həll edərkən uşaqları təşkilatçılığa, kollektivin tələblərinə riayət etmə qaydalarına alışdırır: “yoldaşın cavab verəndə ona mane olma”; “axıra qədər dinlə”; “yoldaşının əlindən heç nəyi zorla alma”; “qışqıra-qışqıra danışma”; “yoldaşına qarşı kobudluq etmə” və s.

Böyük qrupda tərbiyəçi-müəllimin işində əsas dəyişikliklər ondan ibarətdir ki, davranışa verilən tələbləri onun kollektiv üçün əhəmiyyəti ilə bağlayır, çünki uşaqların fəaliyyəti fərdi xarakter daşıyır, məşğələlərdə isə kollektiv forma alır. Tərbiyəçi-müəllim böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlara davranış qaydalarını izah edərkən bunu nəzərə almalıdır.

Məşğələ prosesində məşğələ materialı onlar üçün maraqsız olsa da, uşaqlarda özlərinə nəzarət etmək zərurəti yaranır, məsələn, sözlərinin öyrədilməsi zamanı uşaqlar tez-tez intizamı pozurlar: məşğələnin mövzusunu uşaqların əksəriyyəti mənimsəyir, lakin tərbiyəçi-müəllim materialı o qədər də yaxşı mənimsəməyən uşaqları da dinləməlidir. Təlim prosesində tərbiyəçi-müəllim uşağın yoldaşlarının cavabına diqqətsiz münasibətini nəzərdən qaçırmamalıdır.

Məktəbəhazırlıq qrupunda davranış normalarına verilən tələblər daha da artır və mürəkkəbləşir. Bu qrupda uşaqların davranışında qayda pozuntuları olduqda onlara irad ümumi şəkildə edilməlidir ki, uşaqlar arasında xeyirxah xarakterli qarşılıqlı münasibətlərə təsir etməsin.

Beləliklə, təlim prosesində tərbiyəçi-müəllim uşaqlara kollektivdə davranış qaydalarına şüurlu tabe olmağı, yaşlılarına xeyirxah münasibət tərbiyə edir, onlarda kollektivçilik hissini formalaşdırır.

Tərbiyəçi-müəllim məşğələnin sonunda uşaqların fəaliyyətini qiymətləndirmək məqsədi ilə rəğbətləndirmə və məzəmmətdən istifadə etməlidir. Rəğbətləndirmə uşağın hərəkətinin düzgünlüyünü təsdiq edən qiymətdir və onda ləyaqət hissini inkişaf etdirir. Məzəmmət isə nöqsanları dərk etməyə, mənfi vərdişlərin qarşısını almağa kömək edir. Tərbiyəçi-müəllimin qiymətləndirməni düzgün tətbiq etməməsi uşaqlara mənfi təsir göstərə, uşaqlar arasında rəqabətin arzuolunmaz formalarını doğura, onları bir-birindən ayıra bilər. Həddindən artıq təriflənən uşaqlarda lovğalıq, özündənrazılıq, arxayınçılıq, çox danlanan uşaqlarda isə acizlik, özünə inamsızlıq, məyusluq hissləri formalaşa bilər. Ona görə də işin nəticəsi qoyulan tələblərə uyğun gəlmədikdə tərbiyəçi-müəllim uşağı

danlamamalıdır. Yaxşı olar ki, uşağın diqqəti birbaşa nöqsanlı xüsusiyyətin üzərinə yönəldilsin. Onu inandırmaq lazımdır ki, əgər söylə çalışarsa, bu nöqsanı aradan qaldırmaq olar.

Bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsinin yalnız uşaqlar üçün deyil, həm də tərbiyəçi-müəllim üçün böyük əhəmiyyəti var. Belə ki, bu qiymətləndirmə tərbiyəçi-müəllimin öz fəaliyyətini təhlil etməsinə, təlim prosesində hansı nöqsanlara yol verdiyini araşdırmasına, uşaqlarla apardığı işin nə dərəcədə səmərəli olduğunu müəyyənləşdirməsinə imkan verir. Bütün bunlar tərbiyəçi-müəllimin təlim-tərbiyə prosesinə düzgün rəhbərlik etməsi üçün lazımdır.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, məşğələ dəqiq işlənmiş metodika üzrə keçirildikdə uşaqlar bilik və bacarıqları daha yaxşı mənimsəyir, fəal işləyirlər. Fəaliyyət prosesi uşaqlardan gərginlik, zehni səy, çətinliklərin öhdəsindən gəlmə bacarığı tələb etməklə yanaşı, onlarda müstəqillik, əqli gərginlik, məsələnin düzgün həllini tapmaq bacarığı, məsuliyyətlik kimi keyfiyyətlər tərbiyə edir.

Məktəbəhazırlıq qrupunda uşaqlar tez təşkil olunmağı, lazımı sürətlə işləməyi, diqqəti yayındırmamağı, başqalarını diqqətlə dinləməyi, ancaq tərbiyəçi-müəllim soruşduqda cavab verməyi, şəkil üzrə nağıl edərkən göstəricidən istifadə etməyi, məşğələ başa çatdıqdan sonra iş yerini yığışdırmağı bacarmalıdırlar. Tərbiyəçi-müəllim çalışmalıdır ki, məşğələdə uşaqların davranışına verilən tələblər vərdiş halını alsın.

Məşğələlərdə davranış qaydalarına riayət olunması məktəb təliminə emosional-etik hazırlığın tərkib hissəsi olub, uşaqların məktəbə hazırlanmasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Bundan əlavə, hər gün ciddi müəyyən edilmiş vaxtda məşğul olmaqla uşaqlar mütəşəkkil fəaliyyət vərdişi qazanırlar. Bu, həm dinamik stereotipin möhkəmlənməsinə təsir göstərir, həm uşaqların iş şəraitini yüngülləşdirir, həm də nəticə etibarını ilə uşaqların məktəbdə müvəffəqiyyətlə təhsil almaları üçün zəmin yaradır.

Məqalənin aktuallığı. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafı problemi həmişə aktual olub və bu gün də aktualdır. Həmçinin məqalədə bu prosesdə uşaqların inkişafını və öyrənməsini təmin etmək məqsədi ilə onların maraqlarının, ehtiyaclarının və güclü tərəflərinin nəzərə alınmasının əhəmiyyəti də şərh olunmuşdur.

Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, uşaqların sosial inkişafını təmin etmək məqsədi ilə məşğələ prosesində onların maraqlarının nəzərə alınması, düzgün strategiyaların seçilməsi ilə bağlı məsələlər təhlil olunur və təkliflər verilir. Fəaliyyət özü uşaqlardan gərginlik, zehni səy, çətinliklərin öhdəsindən

gəlməyi tələb etməklə, onlarda müstəqillik, əqli gərginlik, məsələnin düzgün həllini tapmaq bacarığı, məsuliyyətlik kimi keyfiyyətlər tərbiyə edir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqaləni oxuyan ixtisaslı tərbiyəçi-müəllimlər, tələbələr, bakalavrlar, elmi işçilər məşğələ prosesində uşaqların sosial inkişafının təmin edilməsi ilə bağlı bilik və bacarıqlar əldə edir, məşğələnin məzmun və metodikasına yeni yanaşmaları öyrənərək tətbiq edirlər və beləliklə, onların peşəkarlıq səviyyəsi yüksəlir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı. Bakı şəhəri, 8 avqust, 2019-cu il, №351.
2. “Məktəbəqədər təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 14 aprel, 2017-ci il, №13.
3. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 19 iyun, 2009-cu il, №833-IIIQ.
4. Kərimov Y. (2002). Uşaq məktəbə gedir. Bakı, «Nağıl evi», 144 s.
5. Məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu). 11 aprel, 2022-ci il.
6. Məmmədov A. (1993). Təlimin psixoloji əsasları. Bakı.
7. Mursaqulova R., Rüstəmov N. (2012). Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı.
8. Sadıqova T. (2008). Məktəbəhazırlıq qrupunda ətraf aləmlə tanışlıq üzrə məşğələlər. Bakı, 140 s.
9. Sadıqova T. (2020). Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı.
10. Sadıqova T. (2010). Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə işinin təşkili. (dərs vəsaiti), Bakı.
11. Sadıqova T. və b. (2012). Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində nitq inkişafı məşğələləri. Bakı.
12. Uşinski K.D. (1953). Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı, “Azərnəşr”.
13. Bredekamp C. (2002). Children from Birth to Age 8, Copple, S.NAEYC, Washington DC.